REVIEW: Corin Braga, Pour une morphologie du genre utopique. Genul utopic. Taxonomie, istorie culturală și „worldmaking”

Alina BAKO

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: alina.bako@ulbsibiu.ro

Review: Corin Braga, Pour une morphologie du genre utopique
The Utopic Genre. Taxonomy, Cultural History, and “Worldmaking”.

Pour une morphologie du genre utopique by Corin Braga aims to solve the problem of the utopian genre morphology by identifying four subtypes of utopia: eutopia, outopia, dystopia, antiutopia. Using a strong theoretical frame, the study applies the classification on a substantial literary corpus, extracted from different epochs and different litteratures, from British to French, Romanian or Russian.

Keywords: utopian genre, eutopias, outopia, dystopia, antiutopia, morphology.

A scrie despre utopie echivalează cu a observa evoluția culturală a conceptului, trecându-l prin diferitele vârste istorice, menite să-i devoaleze esența, dar să și explice felul în care dezvoltarea sa a fost marcată de curentele de gândire. Miza cea mai importantă a cercetării lui Corin Braga din volumul *Pour une morphologie du genre utopique* este legată de afirmarea coagulării genului utopic și stabilirea unei taxonomii valabile, susținute de analiza unor creații literare sau filosofice. Amplul studiu de față pune două probleme majore, pe care le discută pe parcursul mai multor secole de cultură și le rezolvă până la capăt, aducând în contemporaneitate viziunea expusă încă de la început. Prima direcție este legată, așadar, de definirea genului utopic și stabilirea trăsăturilor esențiale ale acestuia, făcându-se distincție între corpusul literar și cel filosofic/moral/politic. Cea de-a doua propune identificarea unor subgenuri care, chiar dacă uneori par a se întrepătrunde, rezistă prin distincțiile pe care le face cercetătorul, cu extracții concrete din opere de ficțiune. Privită și ca o enciclopedie, *Pour une morphologie du genre utopique*, este o sursă exhaustivă de categorizare, care are marele merit de a include un corpus, catalogat după criteriile expuse, alcătuit din peste 1200 de opere literare. Partea de bibliografie este substanțială și dă validitate studiului, prin cantitatea de opere integrate, precedate de includerea acestora, prin semne matematice, într-una din cele patru categorii teoretizate în ansamblu. Beneficiind de un vehicul lingvistic universal, precum limba franceză, și apărută la Editura Garnier în 2018, cartea lui Corin Braga reprezintă o contribuție esențială și substanțială la teoria genului, alături de studii precum cele ale lui Darko Suvin, Miguel Abensour, Massimo Baldini, Matthew Beaumont, George Kateb, Krisham Kumar sau Jean-Jacques Wunenburger. Braga își concepe cartea având un capitol amplu introductiv, în care analizează conceptele primare și cele adiacente pe care le implică utopia. Plecând de la fundamentalul studiu al lui Thomas Morus în care este creat termenul, autorul aduce în discuție felul în care acesta a evoluat în studiile filosofice sau literare ale unor autori precum Rabelais, Torry, Leibniz, Bayle și conturează o definiție generală a termenului: „l’utopie désigne tout projet et entreprise ayant en général peu de chances dadvenir, donc illusoire, qui vise la réalisation d’une société parfaite ou en tout cas meilleure que celle existante”[1]. În încercarea de lămurire a diferitelor sensuri și termeni înrudiți, Braga simte nevoia unei delimitări între utopie și utopism, analizând-o astfel: „L’utopisme désigne une mentalité, une forme de l’esprit, une disposition psychique, une manière

d'organisation mentale encline aux reveries mélioratives et aux projets réformistes, alors que l'utopie se réfère aux constructions théoriques finalisées, aux plans rendus concrets dans des textes qui circonscrivent un genre"[2]. O altă distincție este aceea între utopiile teoretice și utopiile literare, care constă în respectarea unei condiții supuse unui proces dialectic, identificat drept: „révolte de l'utopiste face à un état historique imparfait, constat de son incapacité d'intervention concrète et efficace, construction d'un cité imaginaire compensatrice"[3]. Dorind să ofere o definiție exhaustivă a conceptelor, autorul pune în oglindă utopia și mitul (mizând pe opoziția obiectiv/subiectiv observată de Raymond Ruyer), utopia și basmul (operând cu opoziția seriozității reveriei adulte și cea a visului), utopia și scrierea de călătorie (asociată cu diferența dintre descriere și narațiune), utopia și alte genuri precum călătoriile extraordinare, romanul de aventuri, robinsoniada, satira, S.F.-ul sau literatura fantasy. Întorcându-se la mutațiile pe care le-a suferit termenul, subiect al unei cercetări anterioare (2010), Braga reamintește ideea fundamentală pe care o susține, aceea că „l'utopie est une mutation laique des thèmes religieux judéo-chrétien du jardin d'Eden, du Paradis terrestre et du Millénium".[4]

După o erudită trecere în revistă a diferitelor încercări de sistematizare, precum și de clasificare și delimitare, prin teorii recente sau mai puțin recente, volumul propune o necesară taxonomie[5] a conceptului, sprijinindu-se pe teoria Marinei Leslie, de la care preia parțial categoriile de referință. Punctul forte al studiului, care trasează patru categorii fundamentale ale genului utopic, coagulate și demonstrate cu o abilitate de sinteză exemplară sunt cele numite eutopie, outopie, distopie și antiutopie. Conceptele definesc, în viziunea autorului, subgenuri ale utopiei, fiecare datorând conceptului primar forma de bază. Punctul de plecare, momentul zero al formării genului este identificat drept „mundus" sau „imago mundi" care se suprapune realității, aceea pe care creatorii de utopii o cunosc și la care se raportează. Așadar, acest punct zero presupune „virtualități": *pozitive* – eutopia și outopia, *negative* – distopia și antiutopia, *probabile și posibile* – eutopia și distopia și *improbabile și imposibile* – outopia și antiutopia[6]. Cele patru subgenuri ale utopiei sunt detaliate pe parcursul capitolelor, avându-se în vedere trei axe importante: cea axiologică, cea estetică și cea a modalităților aletice, stabilindu-se, foarte clar, felul în care diferitele forme se raportează la posibil și imposibil, realitate și fantastic. Rezultatele obținute confirmă demersul inițial, constatându-se că „les eutopies projettent dans l'«ailleurs» spatial ou temporel des topies positives possibles et realistes, les outopies - des topies positives impossibles et fantastiques, les dystopies - des topies negatives possibles et realistes, et les antitutopies - des topies negatives impossibles et fantastiques (...) les quatre varietes : + outopie; ± eutopie; ∓∓ dystopie; - antiutopie"[7]. Constarea de față indică, de fapt, niște clasificări necesare în fața afluxului de termeni legați de utopie. În conglomeratul de opere literare aparținând genului, Braga identifică și textele aparținând autorilor de origine română, care au publicat fie în țară, fie în străinătate, dar care au avut drept *mundus/imago mundi* realitatea autohtonă. Primul text prezentat și încadrat la categoria „eutopii socialiste" este *Insula Prosta* de Ion Ghica, publicat în 1885. Eutopia românească aduce în discuție modelul ideal de civilizație, dând pentru cititorul european explicația termenului „proști" și prezentând felul în care Ion Ghica a idealizat climatul unei insule din Atlantic, în virtutea modelului propus de Thomas Morus. Cel de-al doilea subcapitol, dedicat outopiilor, imposibile și fantastice, parcurge cu o lectură atentă mai multe opere, din literaturi diverse, ce demonstrează extensiunea exemplelor, cu o viziune exhaustivă asupra unor outopii feministe, astrale ori extrase din literatura SF. Trăsătura comună identificată în textele analizate este aceea a „electrolizei elementelor pozitive și negative" și proiecția „a două topii complementare", una situată în viitor, modelul, și cea construită din imaginea civilizației noastre, drept contra-model. Subcapitolul *Distopii anticomuniste* are meritul de a aduce în discuție, alături de operele altor prozatori din „spatele cortinei de fier", scrieri românești precum *Gulliver în Țara Minciunilor* de Ion Eremia, *Biserica neagră* de A.E. Baconsky, *Viața pe un peron* de Octavian Paler, *Al doilea mesager* de Bujor Nedelcovici, *Une sosie en cavale* de Oana Orlea, *Adio, Europa!* de Ion D. Sîrbu. Prezentând *Gulliver în Țara Minciunilor*, Braga amintește despre arestarea lui Eremia și condamnarea acestuia la 25 de ani de închisoare și discută distopia din perspectiva realizării „unei alegorii abominabile a Uniunii Sovietice și a României anilor 50". Identificând corespondențele dintre personajele ficționale și cele istorice, precum Granite – Stalin, Kalamak – Karl Marx, se demonstrează că utopia creată este una negativă, posibilă și realistă, adică o distopie. În aceeași discuție, este introdus și textul lui Baconsky, „o parabolă subversivă", care „reia sloganurile și stereotipurile propagandei comuniste și le inversează punct cu punct". Ideologia tinde să înlocuiască realitatea însăși, autorul observând că ideea alienării spirituale, prezentă și la Soljenițîn, se întemeiază prin „credința într-un sistem fals". Tot în acest capitol, este discutată parabola Oanei Orlea *Une sosie en cavale (*tradusă în română cu titlul *Perimetrul zero)*. Accentul se mută, așadar, dinspre modelele teoretice, spre „Etat batis sur des principes (partiellement) utopiques"[8], societăți care au existat cu adevărat, pe care scriitorii le folosesc drept tipare pentru dezvoltarea unor structuri narative distopice.

Antiutopia, forma ultimă a genului, este descifrată pornind de la exemple considerate puncte de origine, care înmagazinează, de exemplu, imaginea societății britanice, din perspectiva aspectelor negative tratate, precum în *The Anatomy of abuses* de Philip Stubbes (1583). Cel de-al doilea studiu de caz este anonimul *Supplément du Catholicon ou Nouvelles des régions de la lune* (1595) care se concentrează pe „un pattern mitologic", în cultura franceză. În *Antiutopie și călătorii imaginare* sunt analizate, printre altele, cărțile lui Jonathan Swift, *Gulliver's Travels (1726)*, W. Whitmore *Modern Gulliver's Travels (1796)* ori operele lui Poe despre „povestiri maritime" și călătoriile imaginate de Jules Verne. Discuția despre antiutopie îi dă prilejul autorului să observe inerența unui imaginar al monstruosului, unul de tip combinatoriu care, în viziunea unuia precum Rétif de la Bretonne naște „teratologii multiple". De la călătorii pe lună, voiaje pe planete îndepărtate reale sau imaginate, până la parabole animaliere

din secolele al XVIII-lea, al-XIX-lea, al XX-lea, văzute drept „satire esopice", categorie în care sunt incluse cărți care au făcut carieră, precum *Insula Pinguinilor* de Anatole France, *Ferma animalelor* de George Orwell, *Planeta maimuțelor* de Pierre Boulle sau *Mundo al reves* de Angel Padilla. Apărând sub umbrela deschisă a antiutopiilor, contra-utopia este definită printr-un proces de creație „invers". Exemplul discutat pe larg este *Erewhon* de Samuel Butler, văzut din perspectiva cultivării unui anti-evoluționism care dă naștere „monstruozităților legislative" precum erau văzute „dreptul animalelor" și „dreptul legumelor" în secolul al XIX-lea (autorul remarcă absurdul situației, din perspectiva cititorului secolului al XXI-lea). Antiutopiile totalitare sunt deschise prin *Noi* de Evgheni Zamiatin și *Minunata lume nouă* de Aldous Huxley, cea din urmă văzută drept o combinare a unei „antiutopii de anticipație cu o ideologie comunitară de tip marxistă"[9]. Ajungând până aproape de prezent, autorul identifică, urmând discuțiile recente despre *critical dystopia*, tiparul unor scrieri despre „inevitabilul unei catastrofe", care se plasează, de obicei, într-un „viitor post-apocaliptic". Citează titluri recente precum *Messenger* de Lois Lowry, tetralogia lui Jeanne DuPrau *The City of Ember, The People of Sparks, The Prophet of Yonwood, The Diamond of Darkhold* sau trilogia Veronicăi Roth *Divergent, Insurgent, Allegiant.*

Concluzia esențială a cărții este aceea pe care, împrumutând principiul electrolizei, Corin Braga o identifică în interacțiunea dintre anionii pozitivi și cationii negativi, care generează diverse forme ale procesului utopic, în funcție de intensitatea acestuia. Marele merit al cărții îl reprezintă ordonarea atât de necesară în cazul unui gen lax, hibrid, aflat la frontiera mai multor domenii și care creează opere atât de diferite. Efortul de încadrarea a operelor conform taxonomiei stabilite la început prin recursul la teoriile genului, neocolind niciuna dintre cărțile fundamentale în domeniu, este răsplătit prin reușita de a genera un instrument de lucru eficient și documentat pentru orice cercetător în domeniul genului utopic. Corin Braga convinge, prin studiul de față, (în 2019 publică *Archétypologie postmoderne. D'Œdipe à Umberto Eco*, iar în 2020 coordonează *Enciclopedia imaginariilor din România*) că are vocație enciclopedică, preocupările pentru a oferi o imagine completă, de ansamblu asupra utopiei înscriindu-se în această dorință de epuizare a unei teme, odată începută discuția ei. Nu mai puțin importantă este includerea într-un câmp de analiză din literatura universală, cum este cel al utopiei, a literaturii române, contribuind astfel la o deschidere spre o lectură polivalentă a acestor texte, altfel rămase necunoscute cititorului din alte spații culturale.

Note:

1. Corin Braga, *Pour une morphologie du genre utopique* (Paris: Garnier, 2018), 14. „Utopia desemnează orice proiect sau întreprindere având, în general, puține șanse să se îndeplinească, deci iluzorie, care vizează realizarea unei societăți perfecte sau, în orice caz, mai bună decât cea existentă". (trad. n.)
2. Braga, *Pour une morphologie*, 17
3. Ibid., 21: „revolta utopistului în fața unui stat istoric imperfect, constatare a incapacității de intervenție concretă și eficace, construcție a unui oraș imaginar compensator".(trad. n.)
4. Ibidem, 55 „utopia este o mutație laică a temelor religioase iudeo-creștine din grădina Edenului, din Paradisul terestru și Millenium-ul". (trad. n.)
5. Ibid., 114.
6. În studiul publicat în 2015 „Lumi ficționale. O taxinomie a genului utopic" din *Morfologia lumilor posibile. Utopie, antiutopie, science-fiction, fantasy* (coord. Corin Braga) autorul vorbește despre multiple clasificări ale utopiei, termeni care încap sub umbrela extinsă a conceptului: „utopie și de antiutopie sau contra-utopie, de eutopie și distopie (V. L. Parrington, 1947, Glenn Negley și J. Max Patrick, 1952) sau cacotopie (Patrick Geddes, 1914-1915; Lewis Mumford, 1922), de semi-utopie, pseudo-utopie și distopie (Fred Polack, 1961), de utopie critică, satiră utopică și utopie satirică (Lyman Tower Sargent, 1988), de utopie parodică, utopie inversată, pseudo-utopie și semi-utopie, heterotopie și politopie, entopie («en» semnificând în, la fața locului, adică practicabil, care poate să existe) (C. Doxiades, 1968), utopie negativă și utopie «de-utopianizată», utopie critică și antiutopie critică etc. Îmi propun în acest studiu să reiau și să discut acești termeni pentru a-i reorganiza într-o taxinomie sau o clasificare proprie. Outopia («non-locul»), eutopia («locul bun»), distopia («locul rău») și antiutopia («anti-locul») vor deveni astfel patru varietăți ale genului utopic" (32).
7. Braga, *Pour une morphologie,*626: „eutopiile proiectează în «alteritatea » spațială sau temporală (u)topiile pozitive posibile și realiste, outopiile – (u)topiile pozitive imposibile și fantastice, distopiile – (u)topii negative posibile și realiste și anti-utopiile – (u)topii negative imposibile și fantastice (...) cele patru feluri: + outopie; ± eutopie; ∓∓ distopie; - antiutopie". (trad. n.).
8. Ibid., 470 „State construite pe principii (parțial) utopice" (trad. n.).
9. Ibid., 558.

Bibliography:

Braga, Corin, ed. *Morfologia lumilor posibile. Utopie, antiutopie, science-fiction, fantasy* [The Morphology of possible worlds. Utopias, antiutopias, science-fiction, fantasy]. Bucharest: Editura Tracus Arte, 2015.
Braga, Corin. *Pour une morphologie du genre utopique.* Paris: Garnier, 2018.